

Beata Bienkowska ✦ Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza ✦ Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

Redakcja naukowa:
prof. dr hab. Piotr Kruszyński

**Wydanie drugie
poprawione i uzupełnione**

Temida 2

Białystok 2003

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska – II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński – I, XIII; XIV

Cezary Kulesza – IV pkt 2; V–XII; XV–XVIII; XXIV

Piotr Piszczek – XIX–XXIII; XXV

© Copyright by Temida 2
Białystok 2003

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-86137-94-0

Opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Układ typograficzny
Jerzy Stachijuk

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

Korekta: Marian Suchożebrski

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk i oprawa: Podlaska Spółdzielnia Produkcyjno-Handlowo-Usługowa
Białystok, ul. 27 Lipca 40/3, tel./fax 675-48-02; <http://www.podlaska.com.pl>

OSKARŻYCIEL POSIŁKOWY

Zgodnie z treścią art. 53 kpk. oskarżycielem posiłkowym jest pokrzywdzony, który występuje w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego jako strona obok oskarżyciela publicznego lub zamiast niego.

Definicja ta zawiera w sobie dwa rodzaje oskarżycieli posiłkowych:

1. **Oskarżyciela posiłkowego „ubocznego”**, który może występować w procesie karnym jedynie obok oskarżyciela publicznego. W tym przypadku uzyskanie przez pokrzywdzonego statusu strony jest uzależnione od uprzedniego wniesienia aktu oskarżenia przez oskarżyciela posiłkowego.

Warunkiem uznania przez sąd pokrzywdzonego za oskarżyciela posiłkowego jest złożenie przez niego stosownego oświadczenia do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej (art. 54 §1 kpk.).

Jeśli oskarżyciel publiczny odstępuje od oskarżenia, nie pozbawia to uprawnień oskarżyciela posiłkowego.

2. **Oskarżyciela posiłkowego „samoistnego”**, który sam wnosi akt oskarżenia do sądu, w przypadku bierności oskarżyciela publicznego. Warunkiem skorzystania przez pokrzywdzonego z tego uprawnienia jest wyczerpanie przez niego następującej procedury. W przypadku wydania postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania lub umorzeniu postępowania przygotowawczego pokrzywdzony może wnieść na tę decyzję zażalenie do prokuratora nadrzędnego; jeżeli prokurator nadrzędny nie przychyli się do zażalenia, kieruje je do sądu (art. 306 § 1 i 2 kpk.). Jeżeli sąd uzna zażalenie pokrzywdzonego za zasadne, uchyla wówczas prokuratorskie postanowienie o anulowanie wszczęcia lub umorzeniu postępowania przygotowawczego. Uchy-

lając to postanowienie sąd wskazuje dowody uchylenia, a w miarę potrzeby także okoliczności, należy wyjaśnić bądź przeprowadzić, które to zalecenia są dla prokuratora wiążące (art. 330 § 1 kpk.). W razie ponownego wydania przez prokuratora negatywnego dla interesów pokrzywdzonego postanowienia i utrzymania go w mocy przez prokuratora nadrzędnego (art. 330 § 2 kpk.) pokrzywdzony nabywa prawo do wniesienia własnego aktu oskarżenia, o czym należy go pouczyć.

Institucja wnoszenia samoistnego aktu oskarżenia przez pokrzywdzonego, nazywanego niekiedy *skargą subsydiarną* stanowi ma niewątpliwie gwarancję zasady legalizmu ścigania zapobiegającą nieuzasadnionym decyzjom prokuratury o zaniechaniu ścigania. Jej alternatywą w procesie niemieckim jest instytucja „wymuszenia skargi” *Klageerzwingungsverfahren*, która występuje obok skargi posiłkowej. Zgodnie z niemieckim kpk. (StPO), jeśli prokurator decyduje się na umorzenie postępowania, pokrzywdzony może korzystać z alternatywnych sposobów wniesienia sprawy do sądu. Może on złożyć w terminie 2 tygodni od momentu doręczenia mu postanowienia o umorzeniu zaskarżyć je do prokuratora nadrzędnego (*Generalstaatsanwalt*) (§ 172 I StPO). Jeśli prokurator nadrzędny odmówi uchylenia decyzji o umorzeniu postępowania, pokrzywdzony może zwrócić się o wydanie decyzji w tej sprawie do sądu. W tym przypadku zastępstwo pokrzywdzonego przez adwokata jest obowiązkowe. Jeśli sąd (*Oberlandesgericht*) uwzględni odwołanie pokrzywdzonego, prokurator musi prowadzić postępowanie i wnieść akt oskarżenia do sądu. W tym przypadku pokrzywdzony zyskuje status oskarżyciela posiłkowego. Należy jednak wziąć pod uwagę, że w takim przypadku sąd może żądać od pokrzywdzonego złożenia depozytu na pokrycie przewidywanych kosztów sądowych. Jednakże instytucja „wymuszenia skargi” nie może być stosowana w sprawach z oskarżenia prywatnego i w przypadkach, gdy ściganie zostało

nia (§ 153, 153a StPO). W przypadku przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego (których katalog pokrywa się z katalogiem przestępstw wnioskowych), jeśli prokurator nadrzędny odmówił uchylenia decyzji o umorzeniu postępowania, jedyną możliwością wniesienia sprawy do sądu jest oskarżenie prywatne popierane przez samego pokrzywdzonego (§ 172 II StPO). Ponadto możliwość „wymuszenia” przez sąd od prokuratora wniesienia skargi jest krytykowana jako od-

stępstwo od zasady skargowości. Z tych względów nie została ona adoptowana przez ustawodawcę polskiego.

W polskim procesie karnym procedurę wnoszenia samoistnego aktu oskarżenia przez pokrzywdzonego cechuje wysoki formalizm i rygoryzm.

Jak wskazano wyżej warunkiem skierowania takiego aktu oskarżenia do sądu jest wydanie aż trzech negatywnych postanowień prokuratorskich o braku podstaw do oskarżenia. Należy wskazać także na obowiązkową wstępną kontrolę takiego aktu oskarżenia przez sąd na posiedzeniu przed rozprawą (art. 339 § 2 kpk.) i obowiązkowe sporządzenie i podpisanie takiego aktu oskarżenia przez adwokata (art. 55 § 2 kpk.).

W przypadku instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej taki akt oskarżenia może sporządzić także radca prawny.

Termin na wniesienie aktu oskarżenia wynosi jeden miesiąc i biegnie od momentu doręczenia pokrzywdzonemu ostatecznego postanowienia prokuratora o odmowie wszczęcia lub umorzenia postępowania przygotowawczego (art. 55 § 1 kpk.). Nie ma on charakteru terminu zawitego, to znaczy nie może być przywrócony, jeśli nie został dotrzymany bez winy pokrzywdzonego.

W przypadku wniesienia samoistnego aktu oskarżenia przez pokrzywdzonego sąd może zobowiązać Policję do dokonania określonych czynności dowodowych, podobnie jak w przypadku oskarżenia prywatnego (art. 55 § 1 kpk. w związku z art. 488 § 2 kpk.). To uregulowanie ma niewątpliwie na celu pomoc pokrzywdzonemu w przełamaniu barier natury praktycznej i prawnej wiążących się z przeprowadzaniem prywatnego dochodzenia bądź śledztwa.

Jednakże sąd nie ma możliwości zwrócenia sprawy oskarżycielowi posiłkowemu celem usunięcia istotnych braków postępowania dowodowego, gdyż to uprawnienie ma sąd jedynie w stosunku do oskarżyciela publicznego.

Jeśli sąd uzna, iż akt oskarżenia wnoszony przez pokrzywdzonego, wskazuje na oczywisty brak podstaw faktycznych oskarżenia, może wydać decyzję o umorzeniu postępowania (art. 339 § 2 kpk.).

Szczególny rygoryzm w przypadku uzyskiwania przez pokrzywdzonego statusu oskarżyciela posiłkowego samoistnego ma służyć niewątpliwie ograniczeniu liczby bezzasadnych oskarżeń wnoszonych do sądu. Wypada także podkreślić, iż takie uregulowania stanowią istotne *novum* w porównaniu z d. kpk. z 1969 r. zgodnie z którym pokrzywdzony mógł występować jedynie jako oskarżyciel posiłkowy uboczny.

Obok oskarżyciela posiłkowego samoistnego, który sam wniósł akt oskarżenia, może występować także inny pokrzywdzony tym samym czynem (ale tylko do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej), a także prokurator, który nie jest tu ograniczony żadnym terminem (art. 55 § 3 i 4 kpk.).

Należy dodać, iż orzeczenie sądu o dopuszczeniu oskarżyciela posiłkowego do postępowania ma charakter deklaratoryjny, gdyż sąd może wydać decyzję negatywną wtedy, gdy stwierdzi, iż nie jest on osobą uprawnioną bądź złożył swoje oświadczenie o przystąpieniu do postępowania po terminie (art. 56 § 2 kpk.) W ten sposób rozstrzygnięto wątpliwości istniejące w okresie obowiązywania d.kpk. z 1969 r. na tle ograniczenia, iż sąd dopuszczał oskarżyciela posiłkowego do postępowania, jeśli „leżało to w interesie wymiaru sprawiedliwości” (art. 45 § 1 d. kpk.), co sugerowało konstytutywny charakter decyzji sądu w tej mierze. Ponadto oskarżyciela posiłkowego nie można już pozbawić uprawnień w oparciu o nieostre kryterium, iż jego udział „znacznie utrudnia postępowanie (art. 45 § 2 d. kpk.), na którą to decyzję nie przysługiwało zażalenie.

Na gruncie kpk. z 1997 r. można bez wątpienia stwierdzić, iż samo oświadczenie oskarżyciela posiłkowego o chęci udziału w procesie (w przypadku oskarżyciela ubocznego), bądź złożenie aktu oskarżenia (oskarżyciel samoistny) konstituuje go jako pełnoprawną stronę procesową w postępowaniu sądowym.

Do podstawowych ograniczeń uprawnień oskarżyciela posiłkowego (zarówno samoistnego jak i ubocznego) należy zaliczyć następujące:

Sądowi przysługuje uprawnienie do ograniczenia liczby oskarżycieli posiłkowych, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania (art. 56 § 1 kpk.). W tym przypadku

zażalenie przysługuje jedynie oskarżycielowi posiłkowemu, który sam wniósł akt oskarżenia (art. 56 § 2 kpk.). Jednakże w ustawie nowelizacyjnej kpk. z 10.01.2003 r. dodano w art. 56 § 4, który przewiduje, iż oskarżyciel posiłkowy, który nie bierze udziału w postępowaniu z przyczyn określonych w § 1, może przedstawić sądowi swoje pisemne stanowisko w terminie 7 dni od doręczenia postanowienia.

W razie odstąpienia oskarżyciela posiłkowego od oskarżenia nie może on ponownie przyłączyć się do postępowania (art. 57 § 2 kpk.). Jeśli powiadomiony o odstąpieniu oskarżyciel publiczny (nie biorący udziału w postępowaniu) nie przystąpi w terminie 14 dni od otrzymania zawiadomienia, do oskarżenia, powoduje to umorzenie postępowania (art. 57 § 2 kpk.). Uregulowanie takie może budzić pewne wątpliwości w świetle przyjętej w polskim procesie karnym zasady ograniczonej skargowości, z której wynika, iż odstąpienie oskarżyciela publicznego od wniesionego oskarżenia nie wiąże sądu. W przypadku oskarżyciela posiłkowego samoistnego wnoszącego oskarżenie w sprawie ściganej z oskarżenia publicznego ustawodawca adoptował pewne elementy z trybu prywatnoskargowego, gdzie strony (oskarżyciel za zgodą oskarżonego) mogą dysponować skargą. Mimo wszystko uregulowanie takie należy uznać za słuszne, gdyż w przypadku braku zainteresowania ze strony oskarżyciela publicznego oskarżeniem (a to właśnie on ma reprezentować interes społeczny) nie należy zmuszać pokrzywdzonego do udziału w procesie prowadzonym wbrew jego woli.

Sąd ma możliwość obciążenia oskarżyciela posiłkowego kosztami procesu w przypadku u niewinnienia oskarżonego lub umorzenia postępowania (art. 632 w zw. z art. 640 kpk.).

W przeciwieństwie do oskarżyciela publicznego reprezentującego interes społeczny oskarżyciel posiłkowy nie może wnieść środka odwoławczego także na korzyść oskarżonego (*argumentum a contrario* z art. 425 § 4 kpk.).

Oskarżyciel posiłkowy, po dopuszczeniu go do procesu, zyskuje status pełnej strony procesowej. Nie musi on reprezentować takiego samego stanowiska jak oskarżyciel publiczny (o ile ten ostatni występuje w sprawie), a ich oświadczenia mogą być rozbieżne.

Do uprawnień oskarżyciela publicznego należy w szczególności:

- zadawanie pytań przesłuchiwanym na rozprawie oskarżonym, świadkom i biegłym. To uprawnienie może być szczególnie istotne w świetle uregulowań art. 370 § 1 kpk., który stwierdza, iż po swobodnym wypowiedzeniu się osoby przesłuchiwanej pierwsze pytania zadają strony, a dopiero później sąd. Oskarżyciel posiłkowy zadaje pytania jako drugi, po oskarżycielu publicznym. Przepis ten, mający na względzie zwiększenie zasady kontradyktoryjności, wzmacnia także pozycję oskarżyciela posiłkowego;
- składanie wniosków dowodowych, wniosków o wyłączenie członków składu sądu, prokuratorów czy protokolanta;
- zabieranie głosu w każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu (art. 367 § 1 kpk.) oraz prawo repliki (art. 367 § 2 kpk.);
- zabieranie głosu po zamknięciu przewodu sądowego (art. 406 kpk.) oraz składanie wniosków o uzupełnienie tegoż przewodu;
- wyrażanie zgody bądź możliwość zgłaszania sprzeciwu w przedmiocie wyjątków od zasady bezpośredniości, skazania oskarżonego bez przeprowadzania postępowania dowodowego na rozprawie (art. 387 § 2 kpk.), bądź ograniczenia postępowania dowodowego (art. 388 kpk.);
- zaskarżanie rozstrzygnięć naruszających jego prawa lub szkodzące interesom, a w szczególności apelacji od wyroku sądu I instancji.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. zlikwidował większość ograniczeń oskarżyciela posiłkowego w postępowaniu odwoławczym i dlatego może on zaskarżyć wyrok sądu I instancji w całości (a nie jak pod rządami d. kpk. z 1969 r. jedynie w zakresie winy). Jednakże nadal nie może on zaskarżyć wyroku na korzyść oskarżonego (arg. ex art. 425 § 2 i 3 i 4 kpk.). Nowe ustawodawstwo utrzymuje więc – wzorem poprzedniego stanu prawnego – jednostronny, oskarżycielski kierunek działalności oskarżyciela posiłkowego. W poprzednim stanie prawnym możliwe było pozbawienie oskarżyciela posiłkowego uprawnień, jeśli działał on na korzyść oskarżonego, np. składał odciażające go zeznania, bądź wnioskował o zaniechanie ścigania. Biorąc pod uwagę wprowadzenie (na mocy noweli d. kpk. z 1995 r.) możliwości wycofania wniosku o ściganie oraz wprowadzenie do kpk.

z 1997 r. elementów kocyliacyjno–mediacyjnego procesu w postaci mediacji i porozumiewania się stron, odmawianie oskarżycielowi posiłkowemu możliwości wniesienia środka odwoławczego na korzyść oskarżonego należy uznać za anachronizm.

Oskarżyciel posiłkowy może korzystać z pełnomocnika, którym może być adwokat, zaś w przypadku instytucji państwowej, samorządowej i społecznej także radca prawny, (art. 88 § 2 kpk.). W razie skazania oskarżonego sąd zasądza na rzecz oskarżyciela posiłkowego wyłożone przez niego koszty zastępstwa procesowego.

W razie śmierci oskarżyciela posiłkowego postępowanie toczy się dalej, zaś osoby najbliższe mogą wstąpić w jego prawa jako **nowe strony** w każdym stadium postępowania (art. 58 § 1 kpk.).

Szczególne uregulowania dotyczą oskarżyciela posiłkowego samoistnego. W przypadku, gdy oskarżyciel posiłkowy samodzielnie popierał oskarżenie a następnie zmarł, wówczas postępowanie zawieszają się, a osoby najbliższe mogą wstąpić w prawa zmarłego w terminie 3 miesięcy od dnia śmierci. Jeśli w powyższym, zawitym terminie tego nie uczynią, sąd umarza postępowanie (art. 58 § 2 w związku z art. 61 kpk.).